

Jensen, Stine en Wijnberg, Rob, *Dus ik ben. Een zoektocht naar identiteit*, Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam 2010, ISBN 9789023450313, 237 pag., € 16,90.

Door: dr. Leddy Karelse, geestelijk verzorger Noorderboog in Meppel en Diever.

In het verpleeghuis waar ik werk zit een vrouw bij de deur. Zij heeft een pop in haar arm, met een zorgzame blik kijkt zij naar haar 'kind'. Deze mevrouw die lijdt aan dementie is veel kwijtgeraakt. Grote delen van haar levensgeschiedenis kan zij zich niet meer herinneren en soms ook haar partner en kinderen niet meer. Zij is niet meer de persoon die zij was. Toch straalt deze vrouw een persoonlijkheid uit. Zij lijkt te zeggen: 'Zie mij, ik zorg, dus ik ben.'

Na het lezen van het boek *Dus ik ben. Een zoektocht naar identiteit* van Stine Jensen en Rob Wijnberg ben ik mij er weer meer van bewust dat er verschillende wortels voor de identiteit van een mens zijn. De auteurs spreken terecht van een zoektocht. Identiteit is geen vast gegeven, maar is een proces van vinden en soms ook van verliezen. De identiteit van een mens kan dus aan verandering onderhevig zijn. Ik vind dit een belangrijk gegeven voor mijn werk als geestelijk verzorger. Wanneer een mens niet langer meer kan zeggen: 'Ik denk, dus ik ben' (zoals meestal het geval is bij dementie) staan er nog wel andere wegen open om iemand te bevestigen in zijn eigenheid, bijvoorbeeld 'ik word erkend, dus ik ben'.

In het boek *Dus ik ben* beschrijven Stine Jensen en Rob Wijnberg elf belangrijke bronnen waaraan mensen hun identiteit kunnen ontleen. Zij doen dat op een originele manier. De schrijvers laten zich in de zoektocht naar identiteit inspireren door de grote filosofen uit de geschiedenis van het denken. Op een aangenaam lichtvoetige wijze wordt het denken van deze filosofen gepresenteerd en

geactualiseerd. Ook humor ontbreekt niet. Zo is bij hoofdstuk één, 'Ik denk, dus ik ben', een afbeelding te vinden van een peinzende aap en wanneer je als lezer goed naar deze foto kijkt is het alsof je je eigen spiegelbeeld ziet.

De lichtheid waarmee het boek geschreven is, gaat gelukkig niet ten koste van de inhoud. Het doel van de schrijvers is om de filosofische wortels van de identiteit van de mens bloot te leggen. De zoektocht naar identiteit en de daaruit voortvloeiende vragen vormen mijns inziens een belangrijk thema voor geestelijk verzorgers. *Dus ik ben* laat zich lezen als een reflectie op een aantal aandachtsgebieden die bij het begeleiden van mensen aan de orde kunnen komen. De elf wortels van identiteit die beschreven worden – het denken, het gevoel, het werk, het hebben van een naam, het erbij horen, het lijden, de geschiedenis, het liefhebben, het erkend worden, het consumeren en de lichamelijkeheid – beschrijven als het ware een raster van betekenisverleners. Het uitgangspunt van de schrijvers is dat mensen moed nodig hebben bij de keuze van wie men wil zijn. Een mooie taak van geestelijke verzorging zou kunnen zijn: mensen helpen om deze moed te bewaren, juist in situaties waarin de moed je als mens in de schoenen dreigt te zakken.

Dus ik ben is niet alleen gericht op het individu. De schrijvers geven ook veel aandacht aan de maatschappelijke en politieke gevolgen die verbonden zijn met bepaalde keuzes ten aanzien van de identiteit. Zo krijgt bijvoorbeeld het vraagstuk of er zoiets als een 'nationale identiteit' bestaat veel aandacht. Stine Jensen en Rob Wijnberg bekennen ook zelf kleur zonder daarbij moralistisch te worden. Hun boek is in feite een waarschuwing tegen een generaliserend denken waarin geen recht wordt gedaan aan de rijke schakering van iemands identiteit.

Aardig om te vermelden is dat het boek gelieerd is met een website. Op www.dusikben.nl is een 'zoek-

---

tocht naar beelden die de kern van ons bestaan onthullen' te vinden. Behalve Stine Jensen en Rob Wijnberg geven ook een groot aantal bekende 'meedenkers' hun beeld dat te denken geeft. Zo blijft de zoektocht naar identiteit een boeiende onderneming.

Coolsaet, Willy, *Perspectieven op literatuur, filosofische reflecties bij Barnes, Camus, De Coninck, Hesse, Houellebecq, Roth, Streuvels en Winterson*, Uitgeverij Garant, Antwerpen-Apeldoorn 2009, ISBN 978 90 441 2563 4, 182 pag., € 19,60.

Door: Drs. Engelen Hulsman, geestelijk verzorger Bronovoziekenhuis en Verpleeghuis Nebo in Den Haag.

Soms kun je dat hebben. Dat je tijdens het lezen van een boek een beeld voor ogen krijgt van de schrijver. Dat overkwam mij bij het lezen van dit boek van Willy Coolsaet, *Perspectieven op literatuur*. Bij het omslaan van de pagina's doemde voor mijn geestesoog een wat oudere, bedaarde man op, die mij als lezer peinzend aankeek en hoofdschuddend toesprak. Hij wilde mij zijn wijze levenslessen niet onthouden, dat was duidelijk. Bladzij na bladzij legde hij me uit hoe een mens dient om te gaan met leven en dood.

Want dat is waar dit boek over gaat: over de dood en hoe je daarmee leeft. De opzet is interessant. Coolsaet, hoogleraar bij de Vakgroep Wijsbegeerte en Moraalwetenschap van de Universiteit Gent, leest een aantal literaire werken vanuit het gezichtspunt van eindigheid en sterfelijkheid. Hij stelt daar goede vragen bij. Hoe speelt de dood een rol in proza en poëzie? Wat voor houding tegenover de dood komt naar voren in deze gedichten, romans en verhalen? Wordt de dood erkend of juist verdoezeld, maakt sterfelijkheid het leven ondraaglijk of juist waardevol? In zijn keuze beperkt hij zich niet: hij buigt zich over de poëzie van de

Vlaamse dichter Herman de Coninck en duikt in het oeuvre van de Amerikaanse romanschrijver Philip Roth. Hij herleest romans van Stijn Streuvels over een tijd die ver achter ons ligt maar verdiept zich net zo goed in het werk van Michel Houellebecq, die een beklemmend beeld van de toekomst schetst.

Die diversiteit had het een spannend boek kunnen maken. Wat klinkt er bij zulke verschillende auteurs, in zulke verschillende boeken, over de dood? Wat spreekt daaruit aan visie op het leven? Toch is het bepaald geen spannend boek geworden, en dat heeft te maken met de meetlat die de auteur door heel het boek heen hanteert. Zijn eigen visie op eindigheid en sterfelijkheid is niet te missen. De dood maakt het leven zinvol, zo kun je zijn boodschap kort samenvatten. Een mens moet de eindigheid daarom aanvaarden, de vergankelijkheid erkennen. Verzet of ontkenning heeft niet alleen geen zin, maar is ook verkeerd. Weglopen voor de dood is weglopen voor het echte leven. Besef van eindigheid maakt het mogelijk het leven intens te ervaren en ervan te genieten.

Er is uiteraard niets mis met deze visie. Er gaat wel iets mis, realiseerde ik me, als je deze visie oplegt – aan boeken, aan mensen – en als je datgene wat er niet inpast terzijde schuift als onjuist of immoreel. Als je, kortom, voortdurend je eigen meetlat hanteert. Het levert in dit boek in elk geval wonderlijke besprekingen op. Alsof een wetenschapper die in de veiligheid van zijn studeerkamer rustig en diep over het leven heeft nagedacht, een betoog houdt tegen een schrijver die volop in de werkelijkheid staat en in zijn werk iets probeert weer te geven van de ongerijmdheid en de hardheid van het leven en van de manier waarop mensen daar met vallen en opstaan hun weg in zoeken. De oordelen liegen er niet om. 'Philip Roth houdt er in beide werken een bepaald twijfelachtige visie op het leven op na.' (pag. 33). Maar ook waar een schrijver juist goedkeuring en lof krijgt - 'De hou-

ding van Herman de Coninck daarentegen maakt het leven intenser' (pag. 54) – doet deze werkwijze vreemd aan. Mijns inziens is het werk van bijvoorbeeld De Coninck gelaagder en diepzinniger dan Coolsaet suggereert, en is het niet terug te brengen tot een enkele levenshouding, een enkele moraal. Zoals goede poëzie en goed proza sowieso niet tot één dimensie te herleiden zijn. Want is het mooie van literatuur niet juist dat er geen rechtstreekse en eenvoudige boodschap verteld wordt? En dat heel de dubbelzinnigheid, onbegrijpelijkheid, ingewikkeldheid van het leven erin door kan klinken?

En toch... toch heeft dit boek van Coolsaet veel te bieden. Niet vanwege zijn mening die erin doorklinkt. Wel vanwege zijn belezenheid. *Perspectieven op literatuur* hoeft je niet te lezen. Maar de schrijvers die de revue passeren – naast Philip Roth, Herman de Coninck, Stijn Streuvels en Michel Houellebecq ook Julian Barnes, Albert Camus, Hermann Hesse en Jeannette Winterson -, zijn de moeite waard. Coolsaet heeft mijn interesse voor hun werk gewekt, ook als ik nooit eerder iets van hen gelezen had. Want goede literatuur heeft inderdaad iets te vertellen over leven en dood.

Baart, Andries en Grypdonck, Mieke, *Verpleegkunde en presentie, een zoektocht in dialoog naar de betekenis van presentie voor verpleegkundige zorg*, Uitgeverij Lemma, Den Haag 2008, ISBN 9789059310858, 263 pag., € 32,-.

Door: Drs. Benita Spronk, geestelijk verzorger in VU medisch centrum Amsterdam.

De eerste vraag die op de spoedeisende hulp aan een patiënt die binnenkomt gesteld wordt, is niet: 'wat is er gebeurd?' of: 'doet het pijn?' maar: 'hebt u uw identiteitskaart bij u?' Patiënten die niet acuut zijn, worden naar de wachtruimte verwezen en zijn uit zicht. Zij hebben geen indicatie over de voortgang van de activiteiten en de duur van het wacht-

ten (pag. 186). Wat kan de presentietheorie in deze wereld betekenen? Dat wordt verkend in dit boek dat bestudeert wat de presentietheorie voor de verpleegkundige zorg kan betekenen in zeven uiteenlopende terreinen, van palliatieve zorg tot de spoedeisende hulp.

Dit boek is het resultaat van gesprekken tussen professor Mieke Grypdonck (verpleegkunde) en professor Andries Baart (geestelijk vader presentietheorie) over verwantschap en verschil tussen de gangbare verpleegkundige professionaliteit en presentie. Wat vooral geboden wordt, is een manier om naar de verpleegkundige praktijk te kijken, een presentiebril (pag.18). Wat het meeste opvalt, is dat bij het present zijn niet het systeem centraal staat, het systeem waar de zorgvrager zich door onder andere allerlei protocollen aan heeft aan te passen en in te voegen, maar de mens die om zorg vraagt of die zorg behoeft. Dit betekent een zelfstandige verhouding tot regels en protocollen en een grote mate van eigen verantwoordelijkheid bij de zorggever. We worden als lezer uitgenodigd mee te denken in deze discussie, om zo na te denken over goede zorg.

Het boek start met een korte inleiding in de presentietheorie en een schets van de verpleegkunde. Hierna wordt de plaats van het lijden in de verpleegkunde verkend. Lijden en vooral de nabijheid bij de lijdende, is in de presentietheorie een centraal begrip. Na de verkenning wat presentietheorie en verpleegkunde delen, volgt de bespreking van zeven specifieke doelgroepen, de kern van het boek. Deze doelgroepen zijn: palliatieve patiënten, psychiatrische patiënten, arme chronisch zieken, nierdialysepatiënten, diabetespatiënten, de spoedeisende hulp en de transculturele verpleegkunde. De keuze voor deze velden is in ruime mate bepaald door eigen ervaring van de auteurs of eigen onderzoek. Naast de theoretische interpretaties komt er veel casuïstiek aan de orde. Het boek is bedoeld voor wie nadenkt over het vak van ver-

---

pleegkundige: docenten, opleiders, gevorderde verpleegkundigen en onderzoekers.

Het meest nieuwsgierig was ik naar de beschrijving van de specifieke doelgroepen. Hier kon ik veel van mijn eigen ervaringen als geestelijk verzorger in herkennen. Het spreekt mij aan dat er zorgvuldig aandacht wordt besteed aan wat de patiënt meemaakt, wat voor hem of haar het lijden van zijn ziekte is. Wat staat er voor de ander op het spel (pag. 22)? Benadrukt wordt dat ook de persoon van de verpleegkundige in de zorg voor de patiënt een rol speelt, terwijl professionalisering en standaardisering juist het persoonlijke zo veel mogelijk willen terugdringen. Dit boek maakt duidelijk dat wat voor een geestelijk verzorger vanzelfsprekend van belang is, ondersneeuwt in de huidige structuren van de gezondheidszorg. Het is daarom te waarderen dat deze grondhouding van presentie zo naar voren wordt gebracht als belangrijk in de verpleegkunde.

Het boek schiet echter soms door als deze 'nobelematrix' overal overheen wordt gelegd. In de paragraaf over 'de ontredde van het spoedgeval' komt agressie van patiënten aan de orde. In een aantal gevallen kan agressie verklaard worden uit onzekerheid van patiënten en behoefte aan ondersteuning. Maar hier is veel meer over te zeggen. Ook de veranderde mondigheid en verschillen in culturele achtergrond spelen een rol (pag. 185). In de paragraaf 'onvermijdelijke traagheid' wordt verondersteld dat gewoontes, taboes en gedragingen van allochtonen misschien meer te maken hebben met traagheid van existentiële vragen en minder met uitheemse culturen. Maar dit is een aanname en wordt nergens onderbouwd (pag. 193).

Al met al een goed boek voor de geestelijk verzorger die zich wil verdiepen in wat de presentietheorie voor verpleegkundigen zou kunnen betekenen. Datgene wat je intuïtief veronderstelt en weet als

geestelijk verzorger, wordt in dit boek systematisch onder woorden gebracht.

Swanborn, Peter, *Tot ook ik verwaai*, Uitgeverij Podium, Amsterdam 2009, ISBN 9789057592997, 49 pag., € 14,50.

Door: Barbara de Beaufort, geestelijk verzorger bij SWZ in Wassenaar.

Iedereen die, moe van eigen en andermans woordenvloed in viering, uitvaart of huisblad, op zoek gaat naar een passend gedicht, weet hoe moeilijk dat is. Hè ja, een mooi gedicht, dat sticht en troost en ontroert en in een paar woorden zegt wat ik eigenlijk bedoel. Maar ben je dan eenmaal in je boekenkast of de bibliotheek of op internet beland, dan blijkt dat poëzie zich niet zo gemakkelijk laat inpassen. Er is de afdeling goedbedoeld, met begrijpelijke, al te begrijpelijke gedichten, die vaak een knarsende suikersmaak in de mond achterlaten. Dat is niet wat je voor ogen had. Door naar de 'echte' dichters. Maar wat een lastige, onbeheersbare teksten. Ze gaan niet over wat ik wou zeggen. Ze zijn niet dienstbaar maar willen zelf iets, iets anders, iets verontrustends, waar ik niet om had gevraagd. En de taal is te moeilijk en te meerduldig. Het publiek zal zich ongemakkelijk voelen. Nee, vergeefs gezocht en gebladerd, het is weer niks. Wat is er toch met poëzie! Of is er iets met ons? Denken wij te functioneel, te veel vanuit een product? Hebben wij de eisen van 'de organisatie' om onze aanwezigheid als geestelijk verzorger te verantwoorden zo ijverig geïnternaliseerd dat we zelf ook alleen nog in doelmatige termen kunnen denken? Of is onze drang om te helpen zo groot dat we onze hulp al bij voorbaat op maat willen knippen en in hapklare brokjes op willen dienen, want stel je voor dat iemand zich verslikt? Of dat het niet helpt.

Dat is wat je gaandeweg het lezen van de dicht-

bundel *Tot ook ik verwaai* van de (echte) dichter Peter Swanborn (1963), met 37 gedichten over zijn dementerende moeder, meer en meer de keel dichtknijpt. Hoe weinig het helpt. Hoe hard hij zijn best doet haar te begrijpen en te troosten, en hoe machteloos weinig dat helpt. Een prachtig voorbeeld is het gedicht *LOS*, waarvan ik begin en einde citeer:

*Het is goed zo. Laat maar los.
De strijd is over. Denk aan
licht, warmte. Heb vertrouwen.
Straks zie je je ouders terug,*

heus.

(...)

*Met al mijn boeddhawijsheid
buig ik voorover, streel wang
en voorhoofd, alles komt goed.
Ogen open. Ze fronst en zegt:*

het zal wel.

Het zal wel. Punt. Dementie en de daarmee gepaard gaande ontredde en eenzaamheid zijn niet op te lossen, evenmin als veel ander leed, dat weten we maar al te goed. Wat heeft het dan voor zin om erover te lezen, anders dan informatieve vakliteratuur, medische, psychologische, pastorale desnoods, die je tenminste iets in handen geeft.

Dat zal wel, zeg ik met de moeder van Peter Swanborn. Maar wat is het een verademing om daarnaast zo'n bundel te lezen. Alleszins verstaanbare poëzie overigens, hier en daar misschien zelfs wat bang om niet begrepen te worden. Maar daar staan zo veel gave en in hun ogenschijnlijke eenvoud zo veelomvattende gedichten tegenover. Poëzie die zonder oplossing tegenwoordig stelt wat er is. De werkelijkheid dus, onontwarbare kluwen van schoonheid en afgrijzen, liefde en afstand, eeuwig-

heid en alledaagsheid. Die mij bij het lezen weer brengt bij waar het me om begonnen was in dit vak: niet om resultaat en doelmatigheid in de eerste plaats, maar om samen met een ander mens de werkelijkheid te leren verdragen. En dan valt er weer zo veel te beleven. Nog eentje dan, een hele mooie, de laatste in de bundel, waar ik nog lang over na kan denken.

Nacht

*Ze slaapt. De kamer stil en warm.
Ik denk aan vroeger, het goede dat was,
het moeilijke dat bleef, en weet niet goed*

*wie van wie een zegen wil. Ik wacht,
hoor lucht verdragen, meer uit dan in.
Wie geeft, vergeet zijn eigen vraag.*

Van Buuren, Ari, *De passie van leven, liefde en dood*, Uitgeverij Ten Have, Kampen 2009, ISBN 9789025960377, 191 pag., € 17,90.

Door: Drs. Dick de Jong, geestelijk verzorger Ziekenhuis Rivierenland in Tiel.

Op basis van dagboeken en eigen herinneringen schreef Ari van Buuren een aangrijpend boek over de ziekte en dood van zijn geliefde Yvonne Groen. De vorm is wezenlijk: het boek is geschreven in de tweede persoon, als een hommage, een laudatio, een dankwoord aan deze bijzondere vrouw. Dat wil niet zeggen dat de auteur zelf onzichtbaar wordt, integendeel, in volstrekte openheid geeft hij inzicht in zijn en hun beider zoektocht naar zin, moed en overgave, en naar een nieuw begin in zijn eigen bestaan.

Als weinig andere boeken die ik de laatste tijd heb gelezen, heeft dit relaas me gegrepen. Niet alleen omdat ik voor mij bekende mensen of momenten tegenkwam. Maar vooral doordat het zo nabij is,

zo 'echt'. Door de zeer persoonlijke stijl, met uitgebreide citaten uit dagboeken en persoonlijke aantekeningen, zowel van de auteur als van de overledene, is het ook een kwetsbaar boek. In dat opzicht roept het wel een vraag op: is dit niet te persoonlijk, te weinig verwerkt tot literatuur? Je zou je als lezer of lezeres zomaar een voyeur kunnen voelen, je zou kunnen menen dat de schrijver te weinig terughoudend is. Mijn leeservaring is anders: ik word binnengelaten in een 'innerlijke ruimte'. Die intimiteit vraagt om eerbied en nodigt uit oordelen even te laten rusten. Lezen met een zekere schroom, zoals die ook kan worden opgeroepen wanneer een patiënt of cliënt in alle vertrouwelijkheid vertelt.

Voor wie vakmatig geïnteresseerd is, is dit boek van een collega-geestelijk verzorger een staalkaart van hedendaagse spiritualiteit. Ik geef geen opsomming maar er komt een enorme rijkdom aan bronnen van verdieping en inspiratie voorbij. Boeken, een pelgrimsreis, therapieën en rituelen, en ook betekenisvolle momenten in de zin van Jungs coincidenties. En dat alles zonder ook maar één moment de nuchterheid van bloed prikken, MRI-scan of gesprek met een specialist te vergeten. Als we – soms gedachteloos – spreken over 'leren omgaan met je ziekte', dan vind je daar hier wel een zeer rijk verslag van. Een veelkleurig patchwork, soms duizelingwekkend, in spirituele virtuositeit.

Intrigerend is de positie van de auteur, die terugkijkend maar ook al tijdens de geschiedenis zijn eigen rol behalve als partner ook ontdekt als die van vroedvrouw/vroedman. Hoe ingewikkeld dat ook lijkt, het wordt zeker geloofwaardig, waarbij je dan ook nog moet laten gelden dat er niet alleen in de zieke maar ook in haar partner door alle verdriet heen een nieuw inzicht en een nieuw leven geboren staat te worden.

Een kernpunt in de omgang met de ziekte is de scène waarin de auteur een preek voorbereidt, op

de eerste zondag van de veertigdagentijd. Het is wat betreft de mogelijke behandeling erop of eronder. De ziekte is uiterst werkelijk. Voor de preek is het kruiswoord: 'Vergeef het hun, zij weten niet wat ze doen' opgegeven. Onder die enorme druk ontstaat het gebed: vergeef de ziekte, zij weet niet wat ze doet. – Een grensoverschrijding ongetwijfeld, maar wel een die tegelijk een antwoord is op de eeuwige vraag van waarom en waarom ik. En een blijk van een zoekend vertrouwen.

Het boek is rijk aan poëzie. Er zijn haiku-achtige teksten van de hand van de auteur, maar ook dit gedicht van Yvonne Groen uit diezelfde periode:

De tijd is kostbaar

*De tijd is kostbaar
zegt de klok.
Zij beroert behoedzaam elke seconde
als een aarzeling in de stroom.*

*Mijn hoofd buigt zich als vanzelf
uit eerbied voor de zielepijn
intens verbonden met woorden van het kruis
in deze lijdenstijd voor Pasen.*

*Maar dan na nog eens luisteren
wordt donker licht en blauw en groen
in een weide vol met boterbloemen
mijn vleugels spreiden zich uit
ik dans op de muziek
mijn hart stroomt over van confetti.*

De tijd is kostbaar, ik leef

In het boek staan de eigen verslagen van Yvonne Groen van haar imaginatie-sessies. Een vorm van – zo noem ik het maar – geleid psychodrama, waarbij de beelden die bij de hoofdpersoon opkomen serieus genomen worden en tegelijk betrokken worden in een actief proces van toe-eigening en ver-

werking. Fascinerende spelmomenten die door de geschiedenis heen geweven een blik geven op de binnenkant van de beleving, worsteling, hoop, vrees en vertrouwen.

Ook wie – als ik – geen liefhebber is van de vele ziektegeschiedenissen waarmee we in boekvorm, film of tv-programma worden overstelpt, en wie – als ik – de kast met ‘esoterie en spiritualiteit’ in de boekhandel liefst voorbij loopt, kan ik dit boek alleen maar aanraden.

Ter Linden, Nico, *Alleen maar vrije tijd; een dominee over zijn vak*, Uitgeverij Balans, Amsterdam 2010, ISBN 978 94 600 32387, 286 pag., € 17,95.

Door: Drs. Ben de Boer, geestelijk verzorger Arkin (GGz en verslavingszorg Amsterdam).

De meeste mensen zullen Nico ter Linden kennen als predikant van de Westerkerk in Amsterdam. Anderen lezen zijn boeken of zagen hem verhalen vertellen bij de NCRV. Minder mensen zullen weten dat Nico ter Linden ook jarenlang geestelijk verzorger was in gevangenissen en zorginstellingen. Om die reden leek me *Alleen maar vrije tijd*, het boek waarin hij terugblijkt op zijn loopbaan als dominee, ook interessant voor geestelijk verzorgers.

Nico ter Linden begon zijn carrière als geestelijk verzorger in het Huis van Bewaring in Alkmaar, terwijl hij tegelijkertijd dorpsdominee was in Stompertoren. In de bajes kon hij met de theologie die hem in Utrecht gedoopt was niet uit de voeten en leerde hij vooral van de katholieke Willem Berger hoe je in pastorale gesprekken mensen recht doet. Hij verhuisde naar Brabant om in Nijmegen bij Berger zijn doctoraal te doen en werd predikant van de kleine protestantse gemeente van Lith en daarnaast opnieuw geestelijk verzorger, nu in de forensische zorg (Pompekliniek) en verpleeghuiszorg (Medisch Centrum Dekkerswald).

Nico ter Linden vertegenwoordigt een generatie (protestantse) predikanten die in de Amerikaanse pastorale counseling en in de katholieke zielzorg vonden wat ze in hun eigen traditie misten: oog en oor voor mensen en hun verhaal. Het serieus nemen van religieuze ervaringen bleef bij Ter Linden trouwens altijd samengaan met de protestante eerbied voor het Woord en de woorden. Dat is bij uitstek de taak van de zielzorger: helpen te verwoorden wat in het hart van mensen onbenoemd ligt te sluimeren. Ervaring zonder verwoording (pag. 111) dreigt te verwilderen.

Dat God van verhalen houdt is de kern van de theologie van Nico ter Linden en het is ook het uitgangspunt van zijn werk als geestelijk verzorger geweest: 1) wees gespitst op de verhalen (van heil en van onheil) die mensen met zich meedragen, 2) ken je eigen levensverhaal als pastor goed en 3) put uit de schat van verhalen van je traditie om zo mensen te kunnen voeden. Geestelijk verzorgers laten mensen het verhaal van hun leven vertellen en helpen mensen zo opnieuw zicht te geven op dat wat hun leven de moeite waard maakt.

Alleen maar vrije tijd is een werkboek met heel veel tips. Nico ter Linden geeft een kijkje in de keukens van de dominee en dat doet hij nooit zonder humor. Vaak zijn de adviezen bedoeld voor gemeentepredikanten, maar vele zijn ook bruikbaar voor geestelijk verzorgers. Vooral de hoofdstukken over pastoraat en gesprekstechniek. Uit het werk van de Amerikaanse gesprekstherapeut Porter heeft Ter Linden voor zichzelf een heel vruchtbaar model voor pastorale counseling ontwikkeld waarin hij soorten gespreksinterventies ordent (pag. 207). Ook is hij daarbij helder over het onderscheid tussen pastorale hulpverlening (counseling) en pastorale zorg (care). De één kun je op een bepaald moment stoppen, de ander gaat altijd door.

Zoals dat gaat met wijze lessen – je kunt er ook genoeg van krijgen. *Alleen maar vrije tijd* moest ik zo

---

nu en dan wegleggen. Nico ter Linden kan het allemaal zo goed en maakt zo veel mensen gelukkig. Zijn onbekommerde spreken over Onze Lieve Heer en al zijn mooie anekdotes stonden me dan tegen. Net op tijd is er dan gelukkig ook een bescheiden Nico ter Linden die eerlijk over zijn mislukkingen vertelt en over zijn 'bijrol' in een afscheid in het crematorium. Een vrouw had vier schilderijtjes geborduurd met daarop de seizoenen van haar

leven. Nico ter Linden vond ze vast niet mooi. Ook is het crematorium niet echt zijn plek en kreeg hij een rol in de marge van het ritueel. Maar hij was er wel. Zonder toga, hoge kansel en Bijbelverhaal kon hij ook pastor zijn. *Alleen maar vrije tijd* is daarmee een rijk boek over een man die van God en dus van mensen en verhalen houdt en die geestelijk verzorgers veel te zeggen heeft.